

ALISHER NAVOIYNING “NASOYIM UL-MUHABBAT” ASARIDA TASAVVUFİY TUSHUNCHALARNING MA’NOLARINI O’RGANISH

Umarova Lola Baxriddinovna

Jizzax davlat pedagogika institute O‘zbek tili va adabiyoti magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asarida tasavvufiy tushunchalarning ma’nolarini o’rganish haqida so’z yuritilgan.

Tayanch tushunchalar: tasavvuf, so’fiylik, tariqat, komil inson, murid, solik, apli dil, apli hol, mutasavvif.

Tasavvuf so’ziga to’xtaladigan bo’lsak, tasavvuf — islomda insonni ruhiy va axloqiy jihatdan komillik sari yo’lovchi ta’limot, ya’ni komil inson bo’lish. Tasavvuf so’zining o’zagi va mazmuni haqida olimlar turli fikr va taxminlar bildirishgan. Ular ichida Ibn Xaldunning fikri haqiqatga yaqin deb e’tirof etilgan. U “Muqaddima” asarida tasavvuf “suvf” — “jun”, “po’stin” so’zidan olingan bo’lishi kerak, zero qadimdan tarkidunyo qilgan zohidlar jundan to’qilgan kiyim yoki po’stin kiyib yurishni odat qilganlar, bu bilan ular bashang kiyinib yuruvchi axli dunyolardan farqli hayot tarzini o’zlarida namoyon etganlar, deydi. Tasavvuf va “sufiy” so’zlari IX asrning boshlarida yashagan Abu Hoshim Sufiydan boshlab joriy etilgan. Undan oldingi davrlarda bu atama o’rnida “zuhd” (“zohidlik”, “tarkidunyochilik”), “taqvodorlik”, “parhezkorlik” kabi so’zlar ishlatilgan. Ibn Xaldunning fikriga ko’ra, sahobalar, tobeinlar va ulardan keyingi asr kishilarida hidoyat, ibodat, taqvo va zohidlik kabi his-tuyg’ular mujassam bo’lgan.

Tasavvufda komil inson bo’lish uchun to’rt bosqichni bosib o’tish kerak: shariat, tariqat, ma’rifat va haqiqat. Albatta, bu bosqichlarni ustozsiz o’tab bo’maydi. Tasavvufdan saboq oluvchi shaxs — murid, solik, ahli dil, ahli hol, mutasavvif kabi nomlar bilan atalgan. Tasavvuf bo’yicha oliy maqomlarga erishgan sohibkaromat pirlar — valiy, avliyo, qutb, aqtoq, avtod, chilton, abdol, abror, ahror, nujabo, nuqabo, siddiq, g’avs va h.k. deyilgan. Tasavvuf istilohi asosida ijod etgan shoirlar majoz uslubini tanlaganlar. Shuning uchun haqiqat, majoz, tashbeh, istiora kabi mantiqiy qoidalardan boxabar bo’lmagan kitobxon Navoiy, Fuzuliy, Atoyi, Umar Xayyom kabi mumtoz adabiyot namoyandalarining she’rlarini to’la anglashi qiyin kechadi. Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhabbat” asarida tasavvufiy tushunchalar buyuk mutasavvuf haqidagi ma’lumotlarda keltirilgan. Bunday ma’lumotlarda ko’proq tasavvuf bilan bog’liq tushunchalar ifodalangan.

Tasavvufda nafs faqatgina yeb-ichish, kiyish emas, balki u johillik, ilmsizlik, manmanlik, dunyoparastlik, o’g’irlik, tamagirlik, poraxo’rlik, hasad, baxillik, mansabparastlik, shahvat, g’azab, xasislik, riyokorlik, rahmsizlik, zolimlikdir. Qisqacha aytganda, Allohdan

uzoqlashtiradigan barcha narsalar nafsdir. Ahmad Yassaviy: “Nafsni tepkil, nafsni tepkil, ey badkirdor”, - desalar, Alisher Navoiy “nafs itini zabun qilish” ga bejiz da’vat etmaganlar-da. Nafs-insonning ashaddiy dushmani. Navoiy shoirona shunday ifodalaydi:

Bo’lub nafsingga tobe, band etarsan tushsa dushmanni,

Senga yo’q nafsdek dushman, qila olsang ani qil bandi.

Shayx Uvays Qaraniy q.r haqida Navoiy quyidagi ma’lumotlarni beradi: “Ollohning payg’ambari aytgan: Uvays Qaraniy ehson va mehribonligi bilan tobiinlarning yaxshisidir. Goh-goh Xojai olam s.a.v muborak yuzini Yaman sori qilib der edikim, Men xudoning nafasini Yaman tomonidan tuymoqdaman”.²

Alisher Navoiy Shayx Uvays Qaraniy haqida ma’lumot berganga ul shaxsni “tobiinlarning yaxshisidir” deb yozadi. Tobe’in so’zi lug’atda “itoat, bo’ysinish” ma’nolarida keladi. Istilohda Payg’ambarimiz sollalohu alayhi vassallam sahobalarini ko’rgan musulmonlar “tobein” yoki “tobeiy” deyiladi.³

Mavlono Lutfiy haqida: “Tahsil ayyomida mavlono Shihobuddin Xiyobonin xizmatig’a yetar ekandur va odobi tariqat sulukini andin kasb qilur erkondur. Agarchi shoirlik ma’lum va mashhur bo’ldi. Ammo darveshlik tariqini dag’i ilkidin bermadi. Bu faqir borasig’a ko’p iltifoti bor erdi va fotihalar o’qur erdi va doim volida mulozamatig’a va rizoe xotirig’a targ’ib qilur erdi”. Lutfiy haqida Navoiy yozar ekan uning darveshlik maqomi haqida gapirib o’ganini ko’rdik. Darvesh- tasavvufda o’zini Alloh yo’lida xizmat qilishga bag’ishlab, o’z-o’zini kamolotga yetkazish yo’liga kirgan kishi. Darveshlik ta’limotining asosini zikr tutish orqali Xudo bilan “yaqinlashish” va hatto u bilan “qo’shib ketish” mumkin, degan g’oya tashkil qiladi.

Alisher Navoiy Sayyid Nasimiy q.r. haqida ma’lumot berar ekan, ijodiga ham to’xtalib, quyidagi baytini keltirib o’tadi:

Ey, Nasimiy, chun muyassar bo’ldi iqboli visol,

Qo’y, teringni so’ysa so’ysun bu palid qassoblar.

“Bu palid qassoblar teringni so’ysa ham mayli, chunki senga Allohga yetishish nasib bo’ldi”, - deydi Sayyid Nasimiy.

Baytda keltirilgan “Visol” (arabcha yetishish, vasl) tasavvufda “fano” maqomidan keyingi martaba. “Vasl” maqomiga erishgan solik Allohdan o’zga barcha borliqdan ajralib, Unga, Allohga “yetishgan” bo’ladi.

Navoiy Shayx Kamol Xo’jandiyning quyidagi baytidan misol keltiradi: Kamol, Ka’badan kechib yor eshigiga ketding, ming ofarin, mardona ketding! Ma’lumki, tasavvuf adabiyotida

¹ Alisher Navoiyning “Nasoyim ul-muhbbat”. 9-sahifa

² Hoji Abdug’afur Razzoq Buxoriy. “Tariqatga yo’llanma”. Toshkent - 2003

³ Islom .ziyouz.com

haqiqiy ishqdagi yor timsoli Allohdir, ya'ni yor, jonon so'zlari ko'pincha ilohiy ma'rifatning oshiq qalbidagi jilolanishini bildiradi. Ishq ahli, ya'ni oshiqlar uchun Ka'badan ko'ra Alloh(Yor)ning oldiga borish mardonlik bo'lar edi.

Mashrab o'zbek tasavvuf adabiyotini yangi bosqichga olib chiqqan. Uning asarlari tili sodda va jonliligi bilan ajralib turadi. Mashrabning ham Shayx Kamol Xo'jandiyning yuqoridagi misralariga hamohang "Yorsiz ham bodasiz Makkaga bormoq ne kerak?!" misralari mavjud. Mashrabning fikricha, Makka ziyoratiga boorish uchun ham jiddiy tayyorgarlik talab etiladi. Bu talabning asosi ko'ngil pokizaligi, moddiy ehtiyoj va talablardan voz kecha olish, nafs qutqularidan forig' bo'lish, ko'ngil obodligi ustida qayg'urishdir.⁴

Tasavvuf ahli ba'zan oshiq, faqir, haqir, darvesh, qalandar, zohid, orif, devona, ahli muhabbat, ahli suluk, gado kabi atamalar bilan ham ifoda etilgan. Alisher Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat" asaridagi quyidagi misralarda ham faqir so'zining asl mohiyati ochiladi:

Faqr – javhardir, faqrdan boshqasi arazdir,
Faqr – shifodir, faqrdan boshqasi bemorlikdir.
Olamning barchasi nayrang va g'ururdir,
Faqr esa, olamdag'i sir va maqsaddir.

Tasavvufning maqsadi komil insonni tarbiyalash ekan, qalb pokligiga erishgan, yuksak ma'naviyatli, aqlan va jismonan barkamol shaxsni ko'z oldimizga keltiramiz. U Alloh visoli uchun o'zligidan kechib foniylilikni orzu qilgan faqirdir. "Nasoyim ul-muhabbat" asaridagi quyidagi bayt ham buni tasdiqlamoqda:

O'zingdan kech, kamol faqat budur,
Mutlaq foni bo'l, visol faqat budur.

"Nasoyim ul-muhabbat" Abdurrahmon Jomiyning «Nafahot ul-uns min hazarot il-quds» tazkirasining tarjimasi, lekin Navoiy Jomiy asariga erkin, ijodiy munosabatda bo'ladi va uning asaridagi ma'lumotlarni to'ldirib yoxud qisqartirib boradi. Bu asarda Navoiy qo'llagan tasavvufiy atamalarga oz bo'lsada to'xtalib, o'z fikrlarimizni bayon etdik. "Nasoyim ul-muhabbat" bizga tasavvuf tariqatini, unda ifoda etilgan ma'lumotlarni, tarixni o'rganishda muhim manba hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alisher Navoiyning "Nasoyim ul-muhabbat" asari.
2. Islom.ziyouz.com
3. Adabiyot. 11-sinf o'quvchilari uchun darslik. –T. 2018
4. Berdak Yusuf. Mumtoz adabiy asarlar lug'ati. – T. 2010

⁴ Adabiyot. 11-sinf o'quvchilari uchun darslik.T-2018